

Krystyna Maksimowicz, Jacek Wójcicki

"Literatura konfederacji barskiej", t. 1-4, red. Janusz Maciejewski, Agnieszka Bąbek, Agata Grabowska-Kuniczuk, Jacek Wójcicki, Warszawa 2005-2009 : [recenzja]

Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej 15, 375-380

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE, OMÓWIENIA

Literatura konfederacji barskiej, pod redakcją Janusza Maciejewskiego oraz Agnieszki Bąbel, Agaty Grabowskiej-Kuniczuk i Jacka Wójcickiego, t. 1–4, Warszawa 2005–2009, wyd. DiG

Długo oczekiwana czterotomowa edycja krytyczna *Literatury konfederacji barskiej* (Warszawa 2005–2009) stała się faktem. Jej geneza ma swoją historię, którą Janusz Maciejewski przypomniał w części wstępnej publikacji. Początki prac nad antologią przypadają na koniec 1958 roku, kiedy to Maciejewski, będąc asystentem wielkiego badacza literatury politycznej okresu staropolskiego, prof. Juliusza Nowaka-Dłużewskiego, rozpoczął penetrację archiwów i bibliotek pod kątem twórczości barskiej. Była to żmudna i wymagająca czasu praca, którego młodemu asystentowi — obciążonemu innymi obowiązkami naukowymi — zwykle brakowało. Jak sam ocenił, stanowiło to niespełna 10 % jego aktywności badawczej, co znalazło wyraz w sprawozdaniach w ramach prowadzonych przez badacza prac w Instytucie Badań Literackich PAN, w którym był zatrudniony od 1969 roku, po dziesięciu latach samodzielnych poszukiwań utworów barskich. Przeprowadzone kwerendy zaowocowały *Literaturą barską (Antologia)*, wydaną w serii Biblioteki Narodowej w 1976 roku w opracowaniu Maciejewskiego. Stało się to niemal pół wieku po ukazaniu się pionierskiej *Poezji barskiej* (Kraków 1928), przygotowanej — w ramach tej samej serii — przez Kazimierza Kolbuszewskiego, jako „wydanie drugie zupełnie zmienione” swej poprzedniczki.

Janusz Maciejewski miał świadomość, jak niepełna była edycja prof. Kolbuszewskiego, który zresztą sam w roku wydania *Poezji barskiej* zamieścił uzupełnienie do ogłoszonego tomu w „Pamiętniku Literackim”¹. Ponadto publikacja z 1928 roku nie do końca spełniała wymogi stawiane przez Bibliotekę Narodową, na co wpłynęły różne czyn-

¹ K. Kolbuszewski, *Do „Poezji barskiej”*, „Pamiętnik Literacki” R. 25: 1928, s. 610–616.

niki, m. in. utrudniony dostęp do wielu materiałów, a w głównej mierze założenie przyjęte przez uczonego, który skoncentrował się na utworach pisanych wierszem, dokonując nie zawsze przekonującego wyboru tekstów (niekonsekwentna rezygnacja z utworów z przelomu lat 1767 i 1768, jak też wyłączenie wierszy niskiego lotu i *obscenów*), nie mówiąc już o potknięciach związanych z odczytywaniem przekazów rękopiśmiennych, co podniósł Maciejewski w *Przedmowie do Literatury konfederacji barskiej* (t. 1, s. 9–10). Mimo pewnych niedoskonałości wydanie Kolbuszewskiego było jego ważnym osiągnięciem badawczym, otwierało pole dla dalszych poszukiwań, w które wpisał się Juliusz Nowak–Dłużewski, m.in. prezentując wyniki swych prac w „Pamiętniku Literackim”² z 1950 r.

Przystępując do pracy nad edycją literatury barskiej, Maciejewski miał doskonałe rozpoznanie w sprawie autentycznych rozmiarów tego piśmiennictwa, przekraczających możliwości ogarnięcia go i opracowania przez jednego uczonego, dlatego podjął udaną próbę zainteresowania tą twórczością swoich uczniów i powołania Pracowni Literatury Okolicznościowej i Użytkowej przy Instytucie Literatury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego, co nastąpiło w 1993 roku. Od tego czasu badania nad omawianym blokiem twórczości uległy intensyfikacji. Prowadził je Mistrz razem z Zespołem naukowym, którego skład osobowy podajemy w układzie alfabetycznym: Agnieszka Bąbel, Paweł Dudziak, Małgorzata Elżanowska, Agata Grabowska–Kuniczuk, Wojciech Kaliszewski, Agnieszka Dorota Kawka, Magdalena Rudkowska, Katarzyna Salkiewicz, Bożena Samojluk, Bartłomiej Szleszyński, Katarzyna Wąsala i Jacek Wójcicki. Cały Zespół — pod przewodnictwem Janusza Maciejewskiego — odbył wiele kwerend biblioteczno–archiwalnych w kraju i za granicą. Ze zbiorów krajowych spenetrowano warszawskie, wrocławskie, gnieźnieńskie, częstochowskie, krakowskie, łódzkie, kórnickie, katowickie, poznańskie, lubelskie, gdańskie i płockie, a z zagranicznych — paryskie, kijowskie, lwowskie i wileńskie. Jest rzeczą zrozumiałą, że podczas wieloletniej pracy nad edycją, zaangażowanie Zespołu objawiało się z różną siłą. W końcowym etapie prac najaktywniejsza okazała się trójka „zapaleńców” (współredaktorzy edycji: Agnieszka Bąbel, Agata Grabowska–Kuniczuk i Jacek Wójcicki), dzielnie wspierająca Janusza Maciejewskiego.

Oddana do rąk czytelników *Literatura konfederacji barskiej* stanowi doniosłe dokonanie edytorskie z wielu względów. Nade wszystko antologia wyszła naprzeciw oczekiwaniom środowiska naukowego, została opracowana profesjonalnie i imponuje zawartością (ze względu na bogactwo utworów). Wszystkie cztery tomy ukazały się nakładem Wydawnictwa DiG, posiadającego wysoką pozycję na rynku księgarskim. Dla trzech pierwszych części publikacji głównym kryterium klasyfikacji utworów stała się genologia, co znalazło wyraz w tytułach: część pierwsza — *Dramaty* (ss. 383),

² J. Nowak–Dłużewski, *Próba rewizji „Poezji barskiej” Kazimierza Kolbuszewskiego*, „Pamiętnik Literacki” R. 39: 1950, s. 206–214.

druga — *Dialogi* (ss. 278), a trzecia — *Wiersze* (ss. 739!). Część czwarta nosi tytuł *Silva rerum* (ss. 351) i zgodnie z nazwą cechuje się różnorodnością, a jednocześnie nawiązuje do głównego typu pozyskiwanych źródeł, czyli gromadzonych w domach szlacheckich ksiąg rękopiśmiennych, w których utrwalano materiały wszelkiego autoramentu, wśród nich literaturę okolicznościową.

Edycję otwiera *Przedmowa* pióra Janusza Maciejewskiego, wprowadzająca w problematykę twórczości czasu konfederacji barskiej (m. in. kwestie: nowatorstwo czy kontynuacja, rodzaje i gatunki literackie, przejawy barokowości), która także ukazuje ruch barski w kontekście ideowości oraz świadomości społecznej, i – jak na edycję naukową przystało — uwzględnia zasady wydania. Całość zamyka przedstawiony mistrzowsko przez Maciejewskiego zarys dziejów konfederacji barskiej, obejmujący swym zasięgiem lata 1763–1772, to jest od „przedpola barskiego” do końca konfederacji, z wyeksponowaniem najważniejszych wydarzeń tego czasu, czyli uprowadzenia do niewoli rosyjskiej senatorów, zawiązania konfederacji w Barze, powołania Generalności i nieudanego porwania Stanisława Augusta. Poza tym w tomie znalazły się uzupełnienia i korekta do poprzednich części, prezentacja znaczniejszych postaci występujących w utworach oraz alfabetyczny wykaz tytułów, incipitów, jak też indeks osób obejmujący postaci historyczne wymienione w tekstach literackich (nazwy osobowe i metonimie).

Wszystkie wydane utwory zostały perfekcyjnie opracowane, według zasad postępowania edytorskiego wyłożonych na początku całej publikacji. I tak czytelnik dowiaduje się, że wiele utworów w *Literaturze konfederacji barskiej* ogłoszono po raz pierwszy. Sprawą dużej wagi stał się wybór podstawy wydania: Edytorzy dali pierwszeństwo przekazom z epoki, a w przypadku tekstów wydanych w XIX i XX stuleciu, w tym zamieszczonych w *Poezji barskiej*, korzystali z rękopisów, biorąc zwykle za podstawę wydania przekaz inny niż ten, który podał Kolbuszewski. W sytuacji, gdy wydanie oparto na podstawie wykorzystanej przez tego badacza, dokonywano porównań, w razie potrzeby ingerując w tekst. Przedruki za autorem *Poezji barskiej* miały miejsce tylko wówczas, gdy sprawa dotyczyła nieistniejących już rękopisów, a obecni Edytorzy nie dysponowali żadnym innym zapisem utworu. Do wyjątków należą również przytoczenia z wcześniejszych wydań utworów opracowanych przez kilku badaczy niniejszej edycji oraz z przygotowanego do druku (ale niewydanego) utworu w opracowaniu Edmunda Rabowicza.

Edytorzy podają skrupulatnie odnalezione przekazy (czasem idą one w dziesiątki), porównują je i uwzględniają odmiany tekstu, a gdy zachodziła konieczność — jeśli wskazywała na to logika i poprawność gramatyczna — wprowadzają koniektury w oparciu o dostępne kodeksy.

Gros utworów w edycji jest polskojęzyczne. Mniejszość stanowią utwory w języku łacińskim, zwykle posiadające odpowiedniki polskie, a gdy takowych brakowało, dokonano przekładów. Ponadto w edycji znalazł się jeden utwór pisany po francusku i parę w języku ukraińskim, a właściwie — jak określił je Maciejewski — stylizacje na ukraiński lub rosyjski.

Edytorzy z dużym wyczuciem i kompetencją dokonują kwalifikacji utworów do poszczególnych tomów, kierując się w trzech pierwszych częściach publikacji — o czym już wcześniej wspomniano — wyznacznikami gatunkowo-formalnymi. Trzeba przyznać, że sprawa włączenia tekstu do konkretnego tomu wymagała dużej rozważliwości, jako że niektóre utwory nie do końca spełniały wymogi gatunku. Arbitralne rozstrzygnięcia w tej sprawie należy uznać za trafne. Przykładem może być *Tragedyja Seneki z Gwarantem* w formie dialogu między tytułowymi postaciami, bez aktów i scen, włączona do *Dramatów*, czy *Tragedyja druga*, stanowiąca dopełnienie *Tragedyi Seneki...*, która z pewnym zastrzeżeniem znalazła się we wskazanym tomie. Z kolei *Rozmowy Imć Panów Kickiego starosty lwowskiego, Korytowskiego komendanta lwowskiego, Wieniawskiego generała majora...*, wykazujące cechy dramatu i dialogu, przeznaczono do tomu drugiego. Podjęte w takich sprawach decyzje są zawsze uzasadnione przez Wydawców. Złamanie dotychczasowego kryterium kwalifikacji tekstów nastąpiło w tomie *Silva rerum*, o czym była mowa wyżej. Aby tom uczynić przejrzystym, Edytorzy wyodrębnili w nim kilka segmentów tematycznych, to jest: „Z przedpola i wczesnych czasów barskich”, „Modlitwy, wiersze i pieśni konfederackie”, „Militaryjne rozkazy, diariusze i «relacje»”, „Nowiny i przestrogi” oraz „Echa porwania króla”. Tom ten różni się od poprzednich także dlatego, że znalazły się w nim teksty pisane prozą, ważne dla poznania i zrozumienia meandrów tematyki barskiej.

Lektura publikacji pokazuje, że cały Zespół badawczy wykonał benedyktyńską pracę, troszcząc się o każdy szczegół. Tak jak noty filologiczne ujawniają niezwykłą rzetelność badawczą, tak samo komentarze świadczą o profesjonalizmie autorów opracowań. Objasnienia są trafne, wyważone, erudycyjne. Dobrym rozwiązaniem są komentarze poprzedzające utwory, wprowadzające w tematykę i sytuujące teksty w czasie, często bardzo precyzyjnie. O miejscu utworu w tomie decyduje chronologia.

Erudycji Edytorów zawdzięczamy fakt atrybuowania sporej ilości tekstów, co jest dokonaniem pionierskim, ponieważ literatura konfederacji barskiej postrzegana była do tej pory jako anonimowa. Obecna edycja wychodzi poza bezimiennność, a wśród autorów pojawiają się twórcy objawiający różny poziom talentu artystycznego. Wymieniamy ich według zaangażowania, czyli ilości włączonych do publikacji utworów. Są to: Adam Naruszewicz (pięć utworów), Antoni Bogoria Podleski (dwa), pozostali po jednym: Józef Epifani Minasowicz, Grzegorz Piramowicz, Wojciech Jakubowski, Antoni Korwin Kossakowski, Kazimierz Sapieha, Franciszek Walczewski i Mateusz Czarnek. Jako domniemany autor pojawił się Marcin Eysymont. Co istotne, w niektórych komentarzach do utworów wydanych jako bezimienne znajdujemy ważne informacje na temat ich autorstwa. Przykładem niemal programowe *Wiersze Anonima o złożeniu pieczęci wielkiej przez Andrzeja Zamoyskiego*, dla których podstawą — jak ustalił Jacek Wójcicki — stały się epigramaty nuncjusza Angelo Marii Duriniego, wydane drukiem w tomie *Carmina* (1768) i wykazujące zbieżność z tłumaczeniami ogłoszonymi przez Minasowicza w zbiorze *Anioła Duriniego... wiersze wybrane* (1775). Nie brak też

w edycji domniemań na temat autorstwa, jak np. w odniesieniu do utworu *Do narodu po nieszczęśliwym przypadku Najjaśniejszego Króla*, którego autorstwo Wójcicki skłonny jest przypisywać Antoninowi Korwinowi Kossakowskiemu, znanemu już zresztą z innego utworu w omawianym tomie.

Dalsza statystyka odnosi się do obliczeń utworów w poszczególnych częściach. Do tomu pierwszego włączono dramaty barskie: trzy anonimowe pisane prozą (*Perekińczyk*, *Cnota uciemieżona*, *wolność obarczona* i *Minerwa od Wenery poniżona*) oraz dwa wierszowane pióra Antoniego Bogorii Podleskiego (*Tragedyja Seneki z Gwarantem* i *Tragedyja druga z dwunastu osób pryncypalniejszych*). Łącznie pięć dramatów, z których cztery opracował Janusz Maciejewski, w tym jeden wspólnie z Edmundem Rabowiczem. Z niewielką przesadą można powiedzieć, że jest to tom Maciejewskiego. W części drugiej pt. *Dialogi* znalazło się trzydzieści pięć utworów, z tego dwanaście przygotował do druku Jacek Wójcicki, dziewięć Janusz Maciejewski, a sześć Agnieszka Bąbel (w tym jeden wspólnie z Agatą Grabowską–Kuniczuk i Bożeną Samojułuk oraz cykl opracowany z Agatą Grabowską–Kuniczuk). Pozostali Edytorzy mają mniejszą ilość opracowań³. Tom zatytułowany *Wiersze* jest najobszerniejszy. Znalazło się w nim aż dwieście czterdzieści sześć wierszy, w znacznej części opracowanych przez Janusza Maciejewskiego. Uczony ten przygotował do druku samodzielnie siedemdziesiąt dziewięć wierszy, a nadto wspólnie z innymi badaczami — piętnaście. Drugie miejsce pod względem ilości opracowanych tekstów zajął Jacek Wójcicki. Ostatni tom pt. *Silva rerum* liczy dwadzieścia sześć utworów, w tym sześć opracowanych przez niestrudzonego Maciejewskiego, z tego jeden tytuł wspólnie z Magdaleną Rudkowską.

Cała edycja zamyka się w liczbie trzystu dwunastu tekstów literackich. Niektóre z nich układają się w cykle. W tomie *Wiersze* znajdujemy siedem utworów objętych wspólnym tytułem *Konfederatów barskich pieśni i modlitwy*, cztery *Wiersze nad śmiercią Kajetana Sapielhy* i tyle samo *Nabożnych pieśni w czasie rewolucji*, a także *Wiersze dotyczące przypadku Repnina* (pięć utworów), przypisywane Marcinowi Eysymontowi *Epigrammata ad nobilem iuventutem* (cztery utwory), *Wiersze na hetmana Ogińskiego po bitwie stołowickiej* i *Dwie ody* Grzegorza Piramowicza zamieszczone w edycji pod jednym tytułem (po dwa teksty). Do woluminu *Dialogi* włączono cykle: *Rozmowy plebana z parafianinem* (trzy utwory) i *Rozmowy na Polach Elizejskich królów polskich Augusta III i Stanisława Leszczyńskiego* (dwa teksty). W tomie *Silva rerum* są to: *Diariusze obłączenia Jasnej Góry w roku 1771*, *Relacje o gwałtach rosyjskich w Bieczu* oraz [*Pożegnanie konfederata*] (trzy teksty). Tytuły utworów układających się w cykle zaczerpnięto bądź to z przekazów utrwalonych

³ W tomie *Dialogi* teksty opracowali również (w kolejności alfabetycznej): jeden utwór Paweł Dudziak, trzy Agata Grabowska–Kuniczuk (w tym jeden z Agnieszką Bąbel i Bożeną Samojułuk oraz cykl *Rozmowy plebana z parafianinem* z Agnieszką Bąbel), jeden Małgorzata Elżanowska, cztery Katarzyna Salkiewicz, jeden Bożena Samojułuk (razem z Agnieszką Bąbel i Agatą Grabowską–Kuniczuk), jeden Katarzyna Wąsala.

w epoce, bądź też nadano je dla potrzeb obecnej edycji. Gdyby policzyć osobno utwory wchodzące w skład cyklów w poszczególnych tomach, podana wyżej liczba jeszcze by wzrosła, ale niezależnie od tego, jaki przyjmiemy sposób liczenia, mamy do czynienia z ogromnym zbiorem.

Podsumowując, edycja imponuje rozległością zebranego materiału literackiego, po raz pierwszy udostępnionego czytelnikom na taką skalę. Przynosi wiele utworów dotychczas nieznanych. Jest adresowana do środowiska naukowego, ale z powodzeniem może sięgnąć po tę lekturę odbiorca zainteresowany podjętą w niej problematyką. Dzięki tej publikacji na czasy konfederacji barskiej można spojrzeć szeroko z punktu widzenia literaturoznawcy, który twórczość barską postrzega jako jeden z etapów rozwoju okolicznościowej literatury politycznej w Polsce. Wydane teksty stanowią prawdziwą kopalnię bardziej lub mniej głębokiej, ale niezwykle cennej wiedzy na temat naszej przeszłości. Cała edycja jest wielkim osiągnięciem badawczym Janusza Maciejewskiego i Jego Zespołu.

Krzysztof Maksimowicz

Wiersze polityczne czasu konfederacji targowickiej i sejmu grodzieńskiego 1793 roku, opracowała Krystyna Maksimowicz, Gdańsk 2008, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2008, ss. 478.

Tom *Wiersze polityczne czasu konfederacji targowickiej i sejmu grodzieńskiego 1793 roku* opracowany przez Krystynę Maksimowicz wypełnia istniejącą dotąd lukę w prezentacji poezji politycznej czasów panowania Stanisława Augusta. Pod rządami tego monarchy Rzeczpospolita przeżywała prawdziwie groźne i dramatyczne chwile. Warto przypomnieć, że polityczne spory przeciwników i zwolenników Poniatowskiego, tak wyraźnie zaznaczone już w czasie bezkrólewia, po śmierci Augusta III Sasa w 1763 roku nie wygasły i tliły się przez całe trzydziestolecie rządów ostatniego władcy Polski, wybuchając co pewien czas ogniem wewnętrznych konfliktów. Istota owych sporów tkwiła w odmiennym pojmowaniu wolności, nie tylko jako prawa gwarantującego podmiotowy byt jednostki, ale także jako fundamentu politycznego istnienia państwa. Historia tego sporu zamknięta klamrami dat rocznych 1763 i 1793 jest — niestety — także historią kurczącego się dramatycznie obszaru polskiej suwerenności i niezależności decyzyjnej. Sterowane przez rządy coraz bardziej potężnych sąsiadów polskie faksje polityczne stawały się zakładnikami europejskich monarchii, kreślących nową mapę podziału kontynentu.

Omawiany tom przynosi 145 utworów, stanowiących aktualny wierszowany komentarz do wydarzeń lat 1792–1793. Sytuacja polityczna tego okresu była niezwykle napięta